

DEONTOLOŠKI ASPEKT RAZVOJA FARMACIJE U SRBIJI IZMEĐU DVA SVETSKA RATA (Prilog proučavanju istorije farmacije u Srbiji)

APSTRAKT: *Organizacija zdravstvene, odnosno farmaceutske službe u Srbiji između dva svetska rata bila je u nadležnosti Ministarstva narodnog zdravlja i apotekarskog odeljenja. U radu su analizirani ključni deontološki normativi koji su regulisali promet lekovima, definisali dužnosti apotekara i odredili dalji razvoj apotekarske struke i apoteka u prvoj polovini XX veka.*

Stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1. decembra 1918. godine, u farmaciji u Srbiji nastaju krupne promene kao posledica novonastalih ekonomskih i društveno-političkih prilika. Iskustva koja su farmaceuti stekli u Balkanskim ratovima i u Prvom svetskom ratu, bliska saradnja sa farmaceutima stranih sanitetskih misija koje su za vreme rata radile u Srbiji i novi lekovi koji su se pojavili u tom razdoblju, pozitivno su se odrazili, u stručnom i organizacionom pogledu, na srpsku farmaciju, ali dugotrajna okupacija, velika razaranja i ratna pustoš doveli su farmaceutsku službu u veoma tešku situaciju.¹ Mnoge apoteke i druge zdravstvene ustanove paljene su, rušene i uništavane, a pre toga najčešće sistematski pljačkane. Odošeno je sve: od lekova i sanitetskog pribora do apotekarskog posuđa, pa čak i inventara.² Cilj je bio ne samo pribavljanje lekova za sopstvene jedinice već ostavljanje jugoslovenskog naroda bez mogućnosti da se leči od raznih bolesti koje je rat doneo sa sobom. Neprijatelj je verovao da će posle rata, na porušenoj i opustošenoj zemlji lako obezbediti tržište za pla-

¹ Andrija Delini, *Stanje u farmaciji u Srbiji između dva svetska rata 1918-1941*, Srbolek, Beograd, 1967, 15-22.

² Julijana Vrčinac, u svojoj knjizi *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca od ujedinjenja do vidovdanskog procesa*, (Rad, Beograd, 1956) na strani 9. piše: „Rat i okupacija ostavljali su tragove na čitav život zemlje. Okupator je odvlačio iz zemlje sve što se moglo odvući, uništavao sve što se moglo uništiti. Školske zgrade i bolnice su manje više porušene, bez potrebnih uređaja, apoteke opljačkane...”

siranje svojih lekova, apotekarskog pribora i sanitetskog materijala. Najteži gubici, međutim, bili su u ljudstvu. Mnogi farmaceuti su izginuli ili umrli, neki su bili teško ranjeni i nesposobni za dalji rad u struci, a neki već stari ili oboleli.³ Apoteke čiji su vlasnici poginuli ili umrli za vreme rata vodili su privremeno administratori, a stručno osoblje u apotekama, u nedostatku dovoljnog broja magistara farmacije, popunjavano je asistentima farmacije (apotekarski pomoćnici sa položenim tirocinijumom).⁴ Radi brže normalizacije rada farmaceutske službe, odmah posle rata doneto je rešenje po kome se svim učesnicima u ratu bilo da su apotekarski pomoćnici, apotekarski pripravnici ili magistri farmacije (vlasnici apoteka ili administratori), od mobilizacije 12. jula 1914, do demobilizacije 5. aprila 1920. godine, priznaje ratna praksa kao redovna pomoćnička, pripravnicička ili magistarska praksa.⁵

Malobrojni farmaceutski kadar morao je da se prihvati posla osposobljavanja apoteka za snabdevanje građanstva i vojske u veoma teškim uslovima. Trebalo je što hitnije nabaviti lekove, hemikalije, sanitetski materijal, ambalažu, popraviti stari ili nabaviti novi inventar, apotekarski pribor, posude i drugo. Pred Prvi svetski rat bilo je samo u Beogradu više od 20 apoteka, a neposredno posle rata bilo je svega 10 apoteka osposobljenih za rad.⁶ Slična situacija bila je i u drugim većim gradovima širom Srbije i novostvorene države. Kada su se prilike postepeno poboljšale, otvarao se sve veći broj apoteka, naročito u varošicama i po manjim mestima, odnosno selima. Prema statističkim podacima iz 1920, u Kraljevini SHS radilo je 676 javnih apoteka u privatnom vlasništvu i manji broj bolničkih apoteka, koje su bile zatvorenog tipa. Od toga je samo u Srbiji bilo 136 privatnih apoteka, a njihov broj se pred Drugi svetski rat skoro dvostruko povećao, tako da su u Srbiji 1940. bile ukupno 253 apoteke, od kojih je u Beogradu bilo 53.⁷

³ Dragan Stupar, i sr., *Apotekarska ustanova „Beograd“*, IP Ecolibri i *Apotekarska ustanova „Beograd“*, Beograd, 1996, 28-31.

⁴ *Spomenica Srpskog apotekarskog društva „Apotekar“*, Beograd, 12 (1928) 1- Naše žrtve: „I naš red je morao platiti svoj danak u krvi, čiji značaj i zamašnost odskaču, a ako se uporedi broj žrtava sa brojem članova našeg reda pre rata, jer smo izgubili gotovo trećinu kolega; Činjenica strašna ali pojmjljiva, kada se uzme u obzir humanitarnost našeg poziva...“

⁵ *Rešenje Ministarskog saveta o olakšicama za apotekarske pomoćnike i pripravnike u granicama ranije Kraljevine Srbije (Ap. br. 27136)*, od 23. novembra 1920. godine. Ovo rešenje zamenjeno je 9. novembra 1921. godine *Zakonom o olakšicama za apotekarske pomoćnike i pripravnike, koji su sudelovali u poslednjem ratu*. U zakonu (član 4) propisano je da su svi oni apotekarski pomoćnici, odnosno apotekarski pripravnici koji žele da koriste zakonske olakšice, dužni da završe studije na univerzitetu do kraja 1923. godine, odnosno da polože tirocinijum u prvoj polovini 1921. godine.

⁶ Dragan Stupar, i sr., *Apotekarska ustanova „Beograd“*, n.d., 32-33.

⁷ „Apotekarski vjesnik“ 6, (1934) 265 -267; Andrija Delini, *Stanje u farmaciji u Srbiji između dva svetska rata 1918-1941*, 95; „Javne apoteke, podela po banovinama“, u *Zbirka zakona, uredbi, pravilnika i propisa o apotekama sa izvodima iz ostalih zakona koji su u vezi sa apotekarskim radom i pozivom*, Apotekarska komora Kraljevine Jugoslavije, Beograd (1932) 292 -294.

Tabela 1: Pregled rasta broja apoteka u Beogradu u drugoj polovini XIX i prvoj polovini XX veka

Godina	Broj stanovnika u Beogradu	Broj apoteka u Beogradu	Broj stanovnika Beograda na jednu apoteku
1865. ^a	22 432	3	7 477
1918.	-	10	-
1922.	111 740	24	4 656
1931.	238 739	46	4 421

a. Ljubiša Arsenović, *Prilozi za istoriju farmacije*, Arh. farm. 2-3 (1952) 92-93.

Tabela 2: Ukupan broj javnih (privatnih) apoteka na teritoriji Kraljevine SHS prema statističkim podacima iz 1920. godine.

Vojvodina	214
Hrvatska	171
Srbija	136
Bosna i Hercegovina	58
Dalmacija	51
Slovenija	41
Crna Gora	5

Snabdevanje lekovima – uvoz i domaća proizvodnja

Snabdevenost apoteka lekovima bila je posle rata izrazito loša zato što u zemlji nije bilo farmaceutske industrije, niti ustanova za snabdevanje lekovima i medicinskom opremom. Pre rata apoteke su se snabdevale kod veletrgoerija ili neposredno od proizvođača u inostranstvu, a strana predstavništva koja su postojala pre rata, uglavnom zemalja protiv kojih se ratovalo, sada su bila ugašena. Zbog loših saobraćajnih veza i nemogućnosti dobijanja povoljnih kredita kod firmi novih savezničkih zemalja – Francuske, Engleske i Amerike, uvoz apotekarskog materijala i lekova bio je spor.⁸

⁸ *Glas Apotekarstva*, 2 (1919) 2-6.

Od svih krajeva novoformirane države pitanje snabdevenosti apoteka i njegovo rešavanje bilo je najizraženije na teritoriji Srbije i Crne Gore. Međutim, zbog postojanja većeg broja drogerijskih radnji koje su se kao specijalizovane trgovačke radnje bavile prodajom sanitetskog materijala, droga, lekovitog bilja, gotovih lekova, medicinskih instrumenata i pomagala, pa čak i izradom i izdavanjem lekova na recept, stanovništvo Srbije nije osetilo nedostatak stručne pomoći i nestašice lekova ništa više nego stanovnici drugih delova Kraljevine SHS. Potrebno je naglasiti da je izdavanje i izrada lekova po receptima pacijenata, prema tada važećim zakonskim propisima, bilo pravo koje su uživali isključivo vlasnici apoteka i oni magistri farmacije koji su radili u apotekama kao apotekarski saradnici. Međutim, budući da su vlasnici drogerija na malo bili farmaceuti (mr ph.) koji nisu mogli da dobiju dozvolu za otvaranje apoteke zbog zakonskog ograničenja u pogledu broja stanovnika za otvaranje novih apoteka, oni su svoje ponašanje i flagrantno kršenje zakona pravdali stručnošću i kvalifikacijom za tu vrstu posla. Broj drogerija u Srbiji je rastao, tako da je, na primer, 1922. godine samo u Beogradu bilo 11 drogerija, dok je naredne godine taj broj porastao na 18, naspram 23 javne apoteke. U unutrašnjosti Srbije, u svakom većem mestu otvorena je bar po jedna drogerija na malo.⁹ Pored drogerija na malo, postojale su i drogerije na veliko, takozvane veledrogerije, uglavnom inostranih proizvođača lekova i sanitetskog materijala. Apoteke i druge zdravstvene ustanove snabdevale su se i preko drogerija na malo i preko veledrogerija, u zavisnosti od povoljnijih uslova. Posle rata osnivaju se i domaće veledrogerije, od kojih je prva u Srbiji bila *Mišković i kompanija*, otvorena 1920. godine u Beogradu. U to vreme na teritoriji Kraljevine SHS već su postojale neke domaće drogerije na veliko, koje su s obzirom na područje poslovanja i mesto osnivanja, izvršile neku vrstu podele interesnih sfera. Tako je u Zagrebu formiran – Isis d.d. (1918), u Novom Sadu – Slavija d.d. (1919), a u Ljubljani – Salus d.d. (1919).¹⁰

U Beogradu je 1922. godine otvoreno i Glavno apotekarsko i sanitetsko slagalište, sa idejom centralizovanog snabdevanja zdravstvenih ustanova lekovima, zavojnim materijalom, apotekarskim priborom, sanitetskim i bolničkim materijalom. Na taj način je apotekama ostavljena sloboda izbora dobavljača lekova i sirovina, dok je snabdevanje bolnica, ambulanti, sanatorijuma, dispanzera i laboratorija centralizovano. Slagalište se nalazilo pod neposrednom upravom Ministarstva narodnog zdravlja, koje se staralo o njegovom izdržavanju, snabdevanju, tako da je i personal postavljan na dužnost kraljevim ukazom, na predlog ministra narodnog zdravlja.¹¹ U sastavu slagališta nalazio se: apotekarski magacin, sanitetski magacin i laboratorija za izradu složenih lekova, oficijalnih po važećoj Drugoj srpskoj farmakopeji iz 1908, te galenskih preparata: tinktura, ekstrakta, flastera i nekih reagensa potrebnih za hemijske i bakte-

⁹ Andrija Delini, „Drogerijsko pitanje i slobodne apoteke”, *Farmaceutski vjesnik*, 12 (1924) 391-329.

¹⁰ Andrija Delini, *Stanje u farmaciji u Srbiji između dva svetska rata 1918-1941*, 49-59.

¹¹ *Zakon o osnivanju i uredenju Glavnog apotekarskog i sanitetskog slagališta* donet je 9. novembra 1921, a stupio je na snagu 1922. godine, obnarodovanjem u *Službenim novinama* br. 5. Njime je ukinuta do tada važeća *Uredba o Glavnom apotekarsko-sanitetskom slagalištu u Beogradu* od 18. februara 1920. godine (Ap. br. 3919).

riološke analize. Upravnik slagališta je mogao biti samo magistar farmacije sa najmanje pet godina magistarske prakse i imao je rang inspektora Ministarstva narodnog zdravlja, šef laboratorije je morao imati najmanje dve godine farmaceutske-laboratorijske prakse, a imao je rang šefa odseka Ministarstva narodnog zdravlja, rukovodioci magacina su takođe bili magistri farmacije, a bio je uposlen i jedan broj pomoćnog osoblja: apotekarski pomoćnici, laboranti i služitelji.

Organizacija apotekarske službe

Uslovi za organizaciju zdravstvene medicinske i farmaceutske službe, te nastanak odgovarajućih zakonskih propisa, stvoreni su formiranjem Ministarstva narodnog zdravlja 14. maja 1919. godine.¹² Kao najviši stručno-savetodavni organ tog ministarstva o pitanjima iz celokupne oblasti sanitetske struke, formiran je Sanitetski savet,¹³ u okviru koga je bio jedan farmaceut - apotekar u svojstvu vanrednog člana zdravstvenomedicinskog odseka. Već sledeće godine 14. decembra u okviru Saveta ustanovljeno je Apotekarsko odeljenje sa hemijskim odsekom, sa sedištem u Beogradu.¹⁴ Načelnik tog odeljenja, farmaceut ili lekar, bio je po funkciji i član Uprave Ministarstva narodnog zdravlja i Sanitetskog saveta Kraljevine SHS, što je odigralo važnu ulogu pri donošenju mnogih zakonskih propisa iz oblasti organizacije farmaceutske službe.¹⁵

Posle kraćeg prekida, to odeljenje je sve do 1941. godine radilo sa nazivom Apotekarsko-hemijski odsek.¹⁶ Za prvog načelnika Apotekarsko-hemijskog odseka postavljen je farmaceut, mr ph. Vladislav St. Anđelković,¹⁷ koga je posle odlaska u penziju nasledio dotadašnji inspektor tog odseka mr ph. Andrija Mirković kasnije bio prvi pro-

¹² Uredba o ustrojstvu Ministarstva narodnog zdravlja br. 32002. Godine 1929. Zakonom o uredjenju vrhovne državne uprave, Ministarstvo narodnog zdravlja promenilo je naziv u Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja, sa Sanitetskim odeljenjem, u čijoj su nadležnosti bile apoteke i drogerije.

¹³ Glas Apotekarstva, organ Srpskog apotekarskog društva, Beograd - Novi Sad, br. 8 (1922) 218-258. - Uredba o ustrojstvu Sanitetskog saveta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 21. jula 1919. godine. Uredba je zamenjena Zakonom o ustrojstvu Sanitetskog saveta, koji je doneo Zakonodavni odbor Narodne skupštine Kraljevine SHS, 9. novembra 1921. godine (na osnovu 130. člana Ustava). U istom paketu doneto je više zakona, od kojih su neki bili značajni za apotekarstvo i farmaceutsku struku u celini.

¹⁴ Novom Uredbom o ustrojstvu Ministarstva narodnog zdravlja od 14. decembra 1920. godine, celokupno staranje o narodnom zdravlju potpalo je pod nadležnost tog ministarstva i formirano je Apotekarsko odeljenje sa hemijskim odsekom.

¹⁵ Glas Apotekarstva, organ Srpskog apotekarskog društva, Beograd - Novi Sad, br. 17-18 (1923) 442.

¹⁶ Glas Apotekarstva, organ Srpskog apotekarskog društva, Beograd - Novi Sad, br.1 (1925) 21 - Rešenje o ukidanju Apotekarskog odeljenja od 31. avgusta 1923. godine; To apotekarsko odeljenje je odlukom Ministarstva narodnog zdravlja 1. septembra 1923. godine ukinuto, a njegove poslove preuzelo je Odeljenje za zdravstvenu službu - Odsek za apotekarstvo i snabdevanje ustanova. Protiv te odluke, pravdane finansijskim razlozima, farmaceuti su oštro protestovali preko svojih udruženja, što je i urodilo plodom, tako da je 31. avgusta 1925. ponovo uspostavljeno Apotekarsko odeljenje; Službene novine br. 152 od 3. jula 1929. godine - Prema Uredbi o uredjenju Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja, od 27. juna 1929, u okviru Sanitetskog odeljenja formiran je Apotekarsko-hemijski odsek.

¹⁷ Glas apotekarstva, 14-15 (1925) 114-115 - Rešenje Ministarstva narodnog zdravlja od 31. avgusta 1925. god.

fesor istorije farmacije i osnivač Muzeja istorije farmacije na Farmaceutskom fakultetu u Beogradu.¹⁸ Zadaci Apotekarsko-hemijskog odseka odnosili su se na izradu farmakopeja, staranju u stručnoj spremi hemičara, apotekarskih pomoćnika i laboranata, retaksaciju, pregled i overavanje recepata po kojima se izdaju lekovi iz državnih ustanova, nadzor nad racionalnim propisivanjem recepata bolesnicima i kontroli rada preduzeća i trgovina koje se bave izradom i prodajom odnosno uvozom i izvozom lekova i otrova. U nadležnosti tog odseka nalazile su se sve drogerije i apoteke (državne, javne i ručne apoteke lekara i veterinara), te Glavno apotekarsko i sanitetsko slagalište, Državna hemijska laboratorija i Stalni stručni savet za ocenu i ispitivanje lekova.

Tabela 3: Pregled nekih važnijih deontoloških normativa iz oblasti farmaceutske struke donetih od 1920. do 1935. godine

1920.	Pravila o polaganju državnog apotekarskog ispita
1921.	Zakon o olakšicama za apotekarske pomoćnike i pripravnike koji su sudelovali u poslednjem ratu
	Pravila o držanju i prodavanju otrova i otrovnih stvari
	Pravilnik o apotekarskim specijalitetima
1922.	Pravila o bolničkim apotekama i državnim apotekarima na teritoriji Srbije i Crne Gore
1925.	Uredba o Apotekarskoj komori
	Pravilnik o organizaciji Disciplinskog suda Apotekarske komore u vezi sa disciplinskim postupkom
	Pravilnik o obrazovanju Stalnog stručnog saveta za ispitivanje lekova
1926.	Pravilnik o podeljivanju prava na samostalno rukovanje apotekom
1928.	Uredba Farmaceutskog odjela Filozofskog fakulteta Sveučilišta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu
	Pravilnik o vršenju praktičnih vežbi u javnim apotekama studenata Farmaceutskog odjela Filozofskog fakulteta Sveučilišta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu
1930.	Zakon o apotekama i nadzoru nad prometom lekova
	Pravila o lekovima i lekovitim specijalitetima
1931.	Pravilnik o oglašavanju lekova i lekovitih specijaliteta u dnevnoj štampi ili drugim načinom
1932.	Pravilnik o unutarnjem radu javnih apoteka
	Propisi za uredenje javnih apoteka
	Pravilnik o stručnim pregledima apoteka
	Pravilnik o pomoćnom osoblju u apotekama

¹⁸ *Glas apotekarstva*, 21 (1926) 52.

Dve vrste koncesije za apoteke

U pogledu apotekarske mreže novoformirana država Kraljevina SHS je nasledila dve postojeće vrste koncesije za javne apoteke koje je država dodeljivala moliočima. Stariji oblik koncesije na bazi „*realnog prava*” bio je dosta redak i predstavljao je ostatke iz XIX veka. Prema njemu, apoteka je bila isključivo pravo vlasnika, koji čak nije morao ni da bude kvalifikovani farmaceut, već je mogao angažovati farmaceuta kao provizora ili administratora za vođenje apoteke. Najveći broj apoteka otvaran je na bazi koncesija sa *personalnim pravom*, što je praktično značilo da je apoteku mogao da drži i otvori samo magistar ili doktor farmacije, a prednost je imao onaj sa više godina radnog iskustva.¹⁹ Stupanjem na snagu Zakona o apotekama iz 1930. godine, realna koncesija je ukinuta, a njenim nosiočima, kojih je bilo u nekim delovima Kraljevine Jugoslavije, ostavljeno je još dvadeset godina da se prilagode i pređu na novi oblik dozvole, koja se vezivala za petogodišnje radno iskustvo u nekoj javnoj apoteci (kvinkvenij) i sticanje dozvole za samostalno rukovođenje apotekom. Koncesija za apoteku važila je samo za određeno mesto, odnosno grad, opštinu, selo ili deo grada za koji je izdata i nije se mogla prenositi čak ni iz jedne ulice u drugu bez prethodnog odobrenja vlasti. Ilustracije radi, navodimo kako je glasila koncesija za otvaranje 21. apoteke u Beogradu iz 1920. godine: „*Ministarstvo Narodnog zdravlja rešenjem svojim br. 19942 od 16. X 1920. god., dodelilo je u načelu koncesiju – pravo na otvaranje i držanje po redu 21. apoteke u Beogradu sa reonom: Prestolonaslednikov trg, Skopska, Dečanska ulica (Terazije) Gosp. mr. ph. Savi Mrcajloviću, drogeristi iz Beograda.*”²⁰

Pored javnih apoteka koje su bile u privatnom vlasništvu, postojale su i bolničke apoteke i apoteke Ureda za osiguranje radnika, a u mestima gde nije bilo apoteka lekari i veterinari držali su svoje priručne apoteke. Priručne apoteke postojale su i u okviru zdravstvenih zadruga. Imajući u vidu podatak da su se izradom lekova i stavljanjem u promet, pored apoteka, bavile i farmaceutske-hemijske laboratorije, te drogerije, jasno je da su farmaceuti preko svojih udruženja težili bržem donošenju zakonskih rešenja iz te oblasti.

¹⁹ Dušanka Parojčić, Dargan Stupar, „Apoteke u Srbiji u XIX veku sa deontološkog aspekta”, *Arh. farm.* 1-2 (2001), 137-152.

²⁰ *Glas apotekarstva*, 20-21 (1920) 168.

Tabela 4: Vrste koncesije i kriterijumi za otvaranje i nasleđivanje apoteke na teritoriji Srbije, prema zakonskim propisima od 1845. do 1941. godine.

Zakonski propis	Vrsta koncesije	Broj stanovnika kao uslov za otvaranje apoteke	Pravo nasleđivanja apoteke posle smrti vlasnika
Pravila za javne apoteke (1845)	Realno pravo	—	Udovica i deca doživotno nasleđuju apoteku uz administratore i provizore
Zakon za apoteke i apotekare i za držanje i prodavanje lekova i otrova (1865)	Lično pravo, prednost je veći broj godina u struci	—	Udovica nasleđuje prihode uz administratora koji drži apoteku, sve do preudaje ili punoletstva dece. Muška deca na studijama farmacije mogu posle završetka da naslede koncesiju
Zakon o uređenju sanitetske struke i u čuvanju narodnog zdravlja, _l. 24. (konačne izm. i dop. 1912)	Lično pravo, prednost je veći broj godina u struci	1. apot. do 2 000 apot. do 6 000 apot. do 10 000 svaka sledeća apoteka na još 5000	Udovica nasleđuje prihode uz administratora još 3 godine, a deca gube pravo nasleđivanja
Zakon o apotekama i nadzoru nad prometom lekova (1930)	Lično pravo, min. 5 godina + stečen uslov za samostalno rukovođenje apotekom	— * najmanje 1 lekar koji vrši praksu u mestu otvaranja apoteke	Udovica i deca imaju pravo da naslede apoteku do preudaje, odnosno punoletstva, ili ako studiraju farmaciju, do osposobljavanja za samostalno vođenje apoteke (najdalje do 30. god. života)

Zakon o apotekama i nadzoru nad prometom lekova

Ključni normativ za farmaciju na teritoriji Kraljevine Jugoslavije donet je 7. aprila 1930. godine, kao novi jedinstveni *Zakon o apotekama i nadzoru nad prometom lekova*.²¹ Tim zakonom, koji je stupio na snagu 14. aprila 1930. godine, konačno su usklađena mnoga organizaciona i stručna pitanja, i uslovi izrade i nadzora nad proizvodnjom „lekova, droga i sirovina”. Definisani su: Apotekarska komora, drogerije i

²¹ Službene novine (br. 85 – XXXIII) od 14. aprila 1930. godine - *Zakon o apotekama i nadzoru nad prometom lekova*

hemijsko-farmaceutске tvornice i laboratorije. Zakon je, uz manje izmene i dopune,²² ostao na snazi sve do 1941, a već tokom prve godine njegove primene, skladu sa čl. 29, javila se potreba za donošenjem više podzakonskih akata kojima se bliže određuju i potpunije regulišu mnoga od pitanja vezana za pojedine njegove članove.²³ Tako su odgovarajućim pravilnicima regulisani unutrašnji rad, kontrola i stručni pregledi apoteke, pomoćno osoblje u apotekama, cene lekova i ispitivanja gotovih lekova i lekovitih specijaliteta.²⁴ Javna apoteka, prema tom zakonskom normativu, bila je zdravstvena ustanova pod nadzorom države, u kojoj su se izrađivali i izdavali lekovi, obavljale hemijske analize i ostali stručni radovi (čl. 1). Mogla se otvarati u mestu gde postoji najmanje jedan lekar koji vrši praksu. Pitanje o osnivanju apoteke mogla je pokrenuti: uprava opštine, doktor ili magistar farmacije koji ispunjava uslove, Ministarstvo socijalne politike i narodnog zdravlja ili Banski savet. Tim zakonskim propisom svim zainteresovanim stranama bila je ostavljena mogućnost inicijative u pokretanju postupka za otvaranje apoteke: opštinama u slučaju nepostojanja apoteke u mestu, farmaceutima u slučaju postojanja želje i mogućnosti, a Ministarstvu u slučaju konstatovanja potrebe za otvaranjem apoteke. Zakonodavac je naglasio da se u postupku dobijanja dozvole i utvrđivanju uslova za otvaranje nove javne apoteke moralo voditi računa ne samo o potrebama stanovništva već i o zaštiti interesa drugih apoteka, jer u čl. 6 stoji: „...Pri tome vlast opšte uprave dužna je voditi računa o tome da se otvaranjem nove javne apoteke ne ugrožava egzistencija koje već postojeće javne apoteke.” Na području Uprave Beograda apoteke su se otvarale na osnovu dozvole Ministra socijalne politike i narodnog zdravlja, a u banovinama na osnovu dozvole koju je izdavao ban. Dozvola za otvaranje nove apoteke ili držanje već postojeće bila je lično pravo farmaceuta na koga je glasila i važila je za navedeno mesto i lokaciju u mestu za koje je izdata. Zbog toga je premeštaj apoteke iz jednog u drugo mesto ili sa jedne na drugu lokaciju, bio moguć samo uz prethodnu saglasnost ministra, odnosno nadležnog bana (čl. 12 i 13). Iste odredbe važile su i za davanje apoteke pod zakup i prenos dozvole (čl. 11). Oduzimanje dozvole apotekaru bilo je moguće u slučaju ako je: prestao da bude državljanin Kraljevine Jugoslavije, izgubio časna prava ili dobio zabranu vršenja apotekarske dužnosti, ili se sam odrekao dozvole. Budući da je farmaceut smeo da bude vlasnik samo jedne apoteke, zanimljivo je da je postojala mogućnost da dobije

²² Službene novine od 6. decembra 1931. godine (br. 285 –A-XCIV) – *Izmeni i dopune Zakona o apotekama i nadzoru nad prometom lekova donete 30. novembra 1931. godine.*

²³ *Pravilnik za izvršenje Zakona o apotekama i nadzoru nad prometom lekova*, u „Zbirka zakona, uredbi, pravilnika i propisa o apotekama sa izvodima iz ostalih zakona koji su u vezi sa apotekarskim radom i pozivom”, Apotekarska komora Kraljevine Jugoslavije, Beograd (1932) 38-52.

²⁴ Ministar socijalne politike i narodnog zdravlja M Kostrenčić doneo je 18. decembra 1931. godine paket od četiri zakonska propisa koji su stupili na snagu 15. januara 1932. godine, a objavljeni su u *Sl. n. br. I – III. To su: Pravilnik o unutarjem radu javnih apoteka (S. br. 23220); Propisi za uređenje javnih apoteka (S. br. 23260); Pravilnik o stručnim pregledima apoteka (S. br. 23210); Pravilnik o pomoćnom osoblju u apotekama (S. br. 23230).* Ubrzo zatim, 1. januara 1932. godine, iz kancelarije istog ministra izašao je *Pravilnik za izvršenje Zakona o apotekama i nadzoru nad prometom lekova (S. Br. 86)*, koji je 15. januara bio objavljen u *Službenim novinama br. 11- III.*

dozvolu za privremeno (sezonsko) otvaranje apoteke u lečilištima, banjama i klimatskim mestima, kao tzv. podružnice već postojeće apoteke. U slučaju smrti apotekara - vlasnika njegova udovica ili maloletna deca imala su pravo da uz administratora vode apoteku do preudaje ili smrti (udovica), odnosno do punoletstva (deca). Ako se neko od dece nalazi na studijama farmacije, a majka se preuda ili umre, onda je njemu ostajalo pravo uživanja prihoda apoteke do zakonskog osposobljenja za samostalno vođenje apoteke, ali najdalje do tridesete godine života. Ako ni udovica ni deca ne steknu pravo na očevu apoteku, raspisivao se konkurs za dodeljivanje koncesije novom vlasniku.²⁵

Posmatrana kroz prizmu ondašnjih propisa,²⁶ apoteka u Srbiji za vreme Kraljevine Jugoslavije izgledala je u smislu prostornog uređenja vrlo slično današnjoj. Morala je da ima šest prostorija: lokal za dispencijaciju, laboratorijum, komoru za materijal, podrum, tavan i sobu za inspekciju. Na ulazu u oficinu stajao je prikladan natpis, lako uočljiv i danju i noću, te noćno zvonce. Ovo je bilo važno stoga što je u mestima sa jednim apotekom apotekar morao da bude na raspolaganju pacijentima 24 časa dnevno, dok su u mestima sa dve ili više apoteka mogla biti uvedena naizmenična dežurstva noću. Lokal za dispencijaciju, ili oficina, bila je prostorija za građanstvo, namenjena za ekspediciju i dispencijaciju lekova, a uz nju se nalazila materijalka (komora za materijal), namenjena za čuvanje zaliha droga, hemikalija i lekova. Laboratorijum je bila prostorija za analitičke i hemijske analize i nalazila se uz materijalku i oficinu. Na tavanu su se čuvale zalihe droga biljnog porekla, a sve ostale lekarije (vode, tečne kiseline, etar, med, medicinska vina, masti, sirupi, mineralne vode i drugo) čuvale su se na hladnom u podrumu. Soba za inspekciju trebalo je da bude što bliže oficini, sa posebnim ulazom i da u svakom pogledu odgovara zahtevima higijene za kuće. Za svaku od prostorija prema nameni, određen je zakonski minimum u smislu opremljenosti i uređenosti, ali nije bilo zahteva u pogledu veličine tih prostorija. Nadzor nad apotekarskom delatnošću sproveden je redovnim godišnjim pregledima svih apoteka, uključujući i priručne apoteke. Radi zaštite zdravlja stanovništva, ministar, odnosno ban, mogli su da, ako za to nađu potrebu, naredе vanredan pregled pojedinih ili svih apoteka, što se u praksi retko dešavalo. Pregled se obavljao komisijski, u prisustvu sanitetske, policijske i gradske, odnosno opštinske vlasti, o čemu su se vodili zapisnik i evidencija u za to predviđenim obrascima. Dok je jedan primerak zapisnika ostajao u apoteci, drugi se podnosio na uvid onoj vlasti koja je odredila pregled apoteke. Ovde je značajno naglasiti da se isti postupak primenjivao pre otvaranja nove apoteke, te u slučajevima kada je apotekar dobio dozvolu da preseli svoju apoteku u novu zgradu na drugoj lokaciji. To se može smatrati nasledenom zakonskom praksom koja vuče korene još iz

²⁵ „Pravilnik o unutarnjem radu javnih apoteka”, u *Zbirka zakona, uredbi, pravilnika i propisa o apotekama sa izvodima iz ostalih zakona koji su u vezi sa apotekarskim radom i pozivom*, Apotekarska komora Kraljevine Jugoslavije, Beograd (1932) 52-56.

²⁶ „Propisi za uređenje javnih apoteka”, u *Zbirka zakona, uredbi, pravilnika i propisa o apotekama sa izvodima iz ostalih zakona koji su u vezi sa apotekarskim radom i pozivom*, Apotekarska komora Kraljevine Jugoslavije, Beograd (1932) 57-86.

sredine XIX veka, kada su stručni pregledi vršeni svake četvrte godine, prema tada važećem zakonu o apotekama. Pregledi apoteka prema Pravilniku o stručnim pregledima apoteka²⁷ obuhvatali su proveru ispunjenosti svih onih najvažnijih uslova za normalan rad apoteke, od kojih ćemo navesti samo neke: posedovanje dozvole, tj. koncesije za rad i prijava o registraciji kod Apotekarske komore, potvrda o potrebnim kvalifikacijama i članstvu apotekarskog osoblja, i ispravnost vođenja dokumentacije (knjige recepta, knjige o nabavci i izdavanju lekova, knjige narkotika) i tačnost u retaksaciji recepta. Farmaceut je bio dužan da u svojoj apoteci, pored dovoljne količine lekova, droga, hemikalija i zavojnog materijala, propisanih farmakopejom, drži i sve ostale stručne knjige, važeće takse lekova i zakonske propise o apotekama, a to je značilo sve naredbe, raspise, pravilnike, rešenja, dopise i uputstva, te sva izdanja Apotekarske komore. U zavisnosti od epidemioloških i klimatskih prilika, u apoteci su se nalazile potrebne količine seruma protiv difterije, tetanusa, meningokoka, streptokoka, dizenterije, šarlaha, zatim zmijskog antitoksina.²⁸ Redovna brigada države za sprovođenje preventivnih mera u zaštiti stanovništva od malarije ojačana je donošenjem naredbe o obaveznom držanju i prodaji tableta hinina za lečenje malarije.²⁹ Sve apoteke, uključujući i priručne, morale su da poseduju dovoljnu količinu tableta hinina za decu (Tabl. Chinini tannici a 0.25 g) i hinina za odrasle (Tabl. Chinini hydrochlorici a 0.25 g), sa vidno istaknutom cenom na spoljašnjoj ambalaži. U pogledu spravljanja, izdavanja i naplaćivanja lekova, za sve apoteke važile su odredbe državne farmakopeje (Druge srpske farmakopeje – 1926. godine) i nove takse lekova i cenovnika za specijalitet. Usvajanjem nove apotekarske takse 15. decembra 1931. godine – *Taxa Medicamentorum* (S. br. 23027)³⁰ i *Pravila po kojima će se upravljati svi apotekari, lekari i veterinari pri propisivanju izdavanju i naplaćivanju lekova*, postignuta je ujednačenost u pogledu cene jednostavnih i složenih lekova na teritoriji cele zemlje. Za promet veštačkih sladila u apotekama važile su odredbe Pravilnika za primenu Zakona o veštačkim sladilima, a u pogledu izdavanja i manipulisanja narkotičkim drogama i otrovima važile su odredbe Zakona o opojnim drogama i Uredbe o prometu i kontroli otrova.

Rad farmaceuta u apoteci sastojao se od recepture (izdavanje lekova na recept), elaboracije (izrada lekova za zalihi), defektуре (popunjavanje zaliha lekova u oficini) i

²⁷ „Pravilnik o stručnim pregledima apoteka”, u *Zbirka zakona, uredbi, pravilnika i propisa o apotekama sa izvodima iz ostalih zakona koji su u vezi sa apotekarskim radom i pozivom*, Apotekarska komora Kraljevine Jugoslavije, Beograd (1932) 68-75.

²⁸ „Pravila po kojima će se upravljati svi apotekari, lekari i veterinari pri propisivanju izdavanju i naplaćivanju lekova od 1. februara 1932. god.” (S. Broj 23027), u *Zbirka zakona, uredbi, pravilnika i propisa o apotekama sa izvodima iz ostalih zakona koji su u vezi sa apotekarskim radom i pozivom*, Apotekarska komora Kraljevine Jugoslavije, Beograd (1932) 87-95.

²⁹ „Naredba o stavljanju u promet i obaveznom držanju i prodaji hinina za malariju – Ap. 31249, od 1. jula 1926. god.”, u *Zbirka zakona, uredbi, pravilnika i propisa o apotekama sa izvodima iz ostalih zakona koji su u vezi sa apotekarskim radom i pozivom*, Apotekarska komora Kraljevine Jugoslavije, Beograd (1932) 96-97.

³⁰ „Zakon o apotekama i nadzoru nad prometom lekova od 7. aprila 1930. god.”, u *Zbirka zakona, uredbi, pravilnika i propisa o apotekama sa izvodima iz ostalih zakona koji su u vezi sa apotekarskim radom i pozivom*, Apotekarska komora Kraljevine Jugoslavije, Beograd (1932) 5–32.

ekspedicije lekova (prodaja lekova izrađenih u apoteci). Farmaceut je bio odgovoran za sve lekove koji se nalaze u apoteci i koje je pripremao i izdavao, osim za kozmetička sredstva, dijetetska sredstva, lekovite specijalitete i biološke proizvode u originalnom pakovanju, za koje je odgovarao proizvođač, odnosno zastupnik. Na svakom receptu po kome se izdavao lek morali su se, pored pečata apoteke i potpisa ekspedienta, označiti cena svih sastojaka, posuda i apotekarskog rada, te broj pod kojim je recept zaveden u knjigu recepata. Razlog je bio taj što se naplaćeni recept vraćao sopstveniku. Lekovi koji su se izdavali na račun vlasti i javnih sanitetskih ili zdravstvenih ustanova nisu se naplaćivali.

Pored odgovornosti, zakonodavac je lekare i farmaceute obavezivao i na etičko ponašanje, tako da je apotekar bio u obavezi da radi pošteno, izbegava svaku nedozvoljenu i neloyalnu konkurenciju, te da čuva profesionalnu tajnu. Naime, bilo kakav komentar o prirodi bolesti, lečenju ili prognozi na osnovu recepta bio je zabranjen i apotekaru i njegovim saradnicima, čime je zakonski bio zaštićen pacijent, a farmaceuti su se, kao zdravstveni radnici, obavezivali na čuvanje onoga što savremena medicina i farmacija nazivaju tajnom zdravstvenih radnika. Prema *Pravilima po kojima će se upravljati svi apotekari, lekari i veterinari pri propisivanju, izdavanju i naplaćivanju lekova* – „Ako recept nije jasan ili ako su ingredience inkompatibilne, apotekar ne sme po njemu izdati lek, dok se prethodno ne objasni s lekarom na način, koji publiku ne baca ni u kakvu sumnju. Isto tako ni lekari ne smeju staviti svoje eventualne primedbe na lek pred publikom, već lično apotekaru.” I tom zakonskom obavezom čuvali su se ugled i čast zdravstvene struke i zdravstvenih radnika.

Priručne apoteke

Priručne apoteke kao najstariji tip apoteka na prostorima Srbije³¹ zadržale su se u manjim mestima, uglavnom selima i varošicama gde nije bilo drugih tipova apoteka. Priručnu apoteku mogli su da drže samo lekari i veterinari, a u slučaju da se u mestu gde vrše praksu otvori javna apoteka gubili bi pravo na držanje priručne apoteke. Dozvolu za držanje priručne apoteke izdavao je ban posle saslušanja banskog sanitetskog saveta i ona je važila samo za mesto za koje je izdata. Zanimljivo je da je, u pogledu ovlašćenja za rad sa priručnom apotekom, za dobijanje dozvole bila obavezna jednomesečna praksa u javnoj ili bolničkoj apoteci. Vlasnici priručnih apoteka bili su obavezni da, prema potrebama stanovništva, drže dovoljnu količinu lekova, lekovitih specijaliteta, seruma, vakcina i zavojnog materijala, a sve su to nabavljali iz najbliže javne apoteke, o čemu su vodili evidenciju. Prema *Pravilniku o priručnim apotekama lekara i veterinara*³² bilo je propisano koji su to lekovi, sprave i uređaji, te potrebna li-

³¹ Dragan Stupar, *Apotekarska ustanova* „Beograd”, 18.

³² *Službene novine br. 78-XXIV* od 7. aprila 1931. god. - „Pravilnik o priručnim apotekama lekara i veterinara (S. br. 6308), od 1. aprila 1931. god.” *Službene novine br. 11-III* od 15. januara 1932. godine. - Izmene i dopune „Pravilnika o priručnim apotekama lekara i veterinara (S. Br. 23240), od 18. decembra 1932. god.”

teratura, koju je svaka priručna apoteka morala da ima. Veterinari su smeli da drže i izdaju samo lekove za veterinarsku praksu. Prema potrebi, vlasnici priručnih apoteka mogli su da drže i otrove i narkotična sredstva u skladu sa Zakonom o opojnim drogama i Uredbom o prometu i kontroli otrova iz 1931. godine. Značajno je napomenuti da je lekar mogao da izdaje lekove, ne samo svojim pacijentima, već i pacijentima na recept drugih lekara ako su oni živeli u mestu gde nije bilo javne apoteke. Međutim, lekar nije smeo da izdaje lekove iz svoje ručne apoteke pacijentima koji su živeli u mestu gde su postojale javne apoteke bez obzira na to što su se lečili kod njega. Svaki lek izdat na recept morao je biti zaveden u knjigu receptata i označen rednim brojem, a takširan po propisu, što je praktično bilo isto kao i u svim drugim apotekama. Sve priručne apoteke lekara i veterinarara koje su postojale odranije morale su se uskladiti sa odredbama tog pravilnika najkasnije tri meseca posle stupanja na snagu.

Stručni farmaceutske kadar i pomoćno apotekarsko osoblje

U Srbiji je bilo dosta školovanog farmaceutske kadra iako sve do sredine XX veka na teritoriji Srbije nije bilo nijedne ustanove za stručno obrazovanje farmaceuta. Prema arhivskim podacima, na kraju prve decenije XX veka u Srbiji je radilo ukupno 107 magistara farmacije (72 kao vlasnici apoteka i 35 kao apotekarski saradnici) i 54 apotekarska pomoćnika (asistenta farmacije), a o broju pripravnika nema tačnih podataka. Svi oni su se školovali u inostranstvu: Beču, Gracu, Pešti, Minhenu ili u Zagrebu, gde je od 1882. godine otvoren *Farmaceutski učevni tečaj* na Filozofskom fakultetu. Kandidat za studije farmacije trebalo je da ima završenu gimnaziju sa položenom maturom i da položi prijemni ispit iz botanike, fizike, opšte, anorganske i organske hemije. Prijemni ispit polagan je u Beogradu pred komisijom koju je postavljalo Ministarstvo unutrašnjih dela, a kasnije Ministarstvo narodnog zdravlja na predlog Apotekarske komore. Nakon položenog ispita, kandidat je sticao pravo da u javnim građanskim apotekama, u svojstvu apotekarskog pripravnika – učenika, obavlja dvogodišnju apotekarsku praksu, odnosno da se praktično i teorijski obučava za apotekarski poziv. Za vreme praktikovanja apotekarski pripravnik radio je pod nadzorom magistra farmacije bez ikakve nadoknade, a zatim je polagao pripravnčki ispit, koji se tokom XIX veka nazivao tirocinijum. Otuda su se apotekarski pripravnici, koji su se pripremali za polaganje tirocinijuma, često u to vreme nazivali tironi.^{24,33} S diplomom tirocinijuma kandidat je postajao asistent farmacije (u ono vreme popularno nazivan apotekarski pomoćnik) i sticao pravo da se upiše na studije, koje su trajale dve godine. Posle završenih studija, diplomirani farmaceut je morao da radi još godinu dana u apoteci da bi stekao pravo na polaganje državnog ispita i zvanje magistra farmacije. Prema

³³ „Pravila o apotekarskim pripravnicima u Kraljevini SHS (Ap.Br. 7894), od 25. marta 1927. godine”, stupila na snagu 16. maja 1927. godine, objavljivanjem u *Službenim novinama* br. 107.

Pravilima o polaganju državnog apotekarskog ispita koja je 1. avgusta 1920. godine doneo Sanitetski savet, a svojim potpisom ozvaničio ministar narodnog zdravlja Živadin Rafajilović, svaki kandidat bio je dužan da Ministarstvu narodnog zdravlja, pored taksirane molbe, podnese svedočanstvo o položenom ispitu zrelosti, uverenje o završenoj pripravničkoj praksi, tirocinalnu diplomu i diplomu magistra farmacije i da uplati honorar za članove ispitnog odbora u iznosu od sto dvadeset dinara. Državni apotekarski ispit polagao se u Državnoj hemijskoj laboratoriji, pred ispitnim odborom, koji su činili: načelnik Apotekarskog odeljenja Ministarstva narodnog zdravlja ili njegov zamenik, fizikus uprave grada Beograda, jedan državni hemičar i jedan apotekar, član Upravnog odbora Srpskog apotekarskog društva. Ispit se sastojao iz dva dela: praktičnog i usmenog, koji su se polagali istog ispitnog roka, s tim da je u slučaju da padne, kandidat imao pravo da polaže još jednom u sledećem ispitnom roku. Usmeni ispit se sastojao od: farmaceutske hemije, farmakognozije, organske i neorganske hemije, apotekarskog zakonodavstva i apotekarske tehnike. Uslov za izlazak na usmeni ispit bio je položen praktični ispit, na kome je kandidat morao da zadovolji u znanju iz farmaceutske hemije i farmakognozije, a ispit se polagao tri dana. Uspeh se ocenjivao opisno, sa nedovoljan, dobar i vrlo dobar, a kandidat je položio ako dobije najmanje ocenu dobar.³⁴ Taj pravilnik je promenjen 1935. godine³⁵ u smislu oslobađanja od polaganja apotekarskog državnog ispita onih studenata farmacije koji su redovno upisali studije farmacije školske 1926/1927. godine (član 1). Ispit bi se mogao smatrati potpuno primerenim današnjem državnom ispitu koji diplomirani farmaceut polaže posle obaveznog jednogodišnjeg staža. Posle završetka studija, morao je da radi izvesno vreme u apoteci kako bi stekao pravo da polaže državni ispit i da samostalno rukovodi apotekom.

Za dobijanje koncesije za apoteku apotekar je prvo morao da dobije dozvolu za samostalno rukovođenje apotekom, što je, prema *Pravilniku o podeljivanju prava na samostalno rukovanje apotekom*,³⁶ značilo da je morao da bude državljanin Kraljevine SHS, sa diplomom magistra ili doktora farmacije i sa petogodišnjom pripravničkom praksom, te i da uživa građanska prava, da je dobrog vladanja, telesno i duševno zdrav i sa regulisanom vojnom obavezom (odnosi se na muškarce). Svi oni magistri ili doktori farmacije koji su stekli pravo na stručan rad u apoteci, a koji nisu imali koncesiju za otvaranje sopstvene apoteke radili su kao apotekarski saradnici kod vlasnika apoteke. Pored saradnika, kao pomoćno apotekarsko osoblje radili su u apotekama dispenzanti i aspiranti farmacije. Ti prvi su bili asistenti farmacije sa položenim tirocinijumom, ili apsolvanti farmacije koji još nisu diplomirali. Aspiranti su bili studenti

³⁴ „Pravila o polaganju državnog apotekarskog ispita, od 1. avgusta 1920. god.”- *Glas apotekarstva* 14-15 (1920) 114-115.

³⁵ *Službene novine* br. 81- XXI od 5. aprila 1935. godine - izmena „Pravilnika o polaganju Državnog apotekarskog ispita.

³⁶ Apotekarski odsek Ministarstva narodnog zdravlja doneo je 1. juna 1926. godine „Pravilnik o podeljivanju prava na samostalno rukovanje apotekom koji je bio obavezan za sve one „koji stupaju kao pripravnici na apotekarsku struku“.

farmacije koji su u toku prve godine studija obavljali praktične vežbe u apotekama. Ni jedni ni drugi se nisu smatrali kvalifikovanim za stručan rad u apoteci, pa su radili isključivo pod nadzorom farmaceuta³⁷. Bilo da je radio u apoteci u funkciji vlasnika, provizora, administratora, zakupca ili apotekarskog saradnika, magistar farmacije je snosio svu odgovornost za svoj rad i rad nediplomiranog osoblja koje je radilo pod njegovim nadzorom. Socijalne razlike između apotekara vlasnika i apotekarskih saradnika, koje je zakon potpuno izjednačio u smislu stručnosti, samostalnosti i odgovornosti, često su bile uzrok sukoba i nesuglasica, koje su potresale srpsku farmaciju dvadesetih i tridesetih godina prošlog veka.³⁸, Evidenciju o pomoćnom osoblju u apotekama vodili su sanitetska vlast i Apotekarska komora. Zakon je obavezivao sve vlasnike javnih apoteka, odnosno administratore bolničkih apoteka, apoteka ureda za osiguranje radnika i zdravstvenih zadruga da prijave i odjave svoje pomoćno osoblje, te da im izdaju dokaznicu o službi provedenoj u apoteci.

Stanje farmacije u Srbije posle Prvog svetskog rata odraz je novostvorenih političkih i društveno-ekonomskih zbivanja i previranja u Kraljevini SHS / Jugoslaviji i specifičnog zakonodavnog sistema kao nasleđa s kojim je srpska farmacija ušla u novu farmaceutsku zajednicu. Obradom originalnih dokumenata, arhivske građe i bibliografskog materijala u ovom radu, osvetljen je razvoj farmacije sa stanovišta farmaceutske zakonodavstva kao prilog proučavanju istorije farmacije u Srbiji.

³⁷ „Pravilnik o pomoćnom osoblju u apotekama”, u: *Zbirka zakona, uredbi, pravilnika i propisa o apotekama sa izvodima iz ostalih zakona koji su u vezi sa apotekarskim radom i pozivom*, Apotekarska komora Kraljevine Jugoslavije, Beograd (1932) 79-86.

³⁸ *Glas apotekarstva* 4 (1924) 73-75; *Ibidem*, 7 (1924) 135-137.

Summary

A Contribution to the Study of History of Pharmacy in Serbia 1918-1941.

The organization of the pharmaceutical health system in Serbia, between the world wars, was in the power of the Ministry of health. It operated through its divisions, one of which was the Apothecary division that coordinates the pharmacy service. The paper was focused on the main deontological aspects of the pharmacy development and organisation and drug market in Serbia in the first half of the 20th century.